
Magnus Rodell

Medier och materiell kultur: Vitryska städer, värmländska skansar och den rumsliga vändningen

UNDER 1800- OCH 1900-TALEN invigdes tusentals minnesmärken, monument och monumentalbyggnader runt om i världen. De materiella, rumsliga och mediala aspekterna av dessa uttryck är ytterst påtagliga. Materiella spår återfinns också på platser där olika historiska händelser har utspelat sig. Inte minst slagfält har under de senaste tvåhundra åren utgjort populära besöksmål; i det tidiga 2000-talets upplevelseturism används slagfält, befästningsverk och andra historiska platser aktivt av olika aktörer för att bland annat mediera berättelser om det förflutna.¹ I Västergötland är den Arn-turism som etablerats i kölvattnet av Jan Guillous böcker ett illustrativt exempel.²

Under senare år har en kulturhistoriskt orienterad medieforskning introducerats i Sverige. Samtidigt har intresset för rum och platser, såväl historiska som samtida, vuxit. Inom denna mångdisciplinära forskning har både monumentalarkitekturens varierande former och olika landskaps politiskt-symboliska betydelser uppmärksammats. Mot dessa bakgrunder kommer jag i det följande att diskutera relationen mellan medier och materiell kultur. Det övergripande syftet är att både undersöka och fördjupa det breda mediebegreppets innebörder och möjligheter.³ Avsikten är att synliggöra hur begreppet kan fungera i analyser av materiell kultur. En ytterligare ambition är att ge det rumsliga mediebegreppet inom kulturhistorisk medieforskning en starkare teoretisk förankring.

Ett rumsligt mediebegrepp

Alla medier som syftar till att kommunicera är materiella. Alla former av materiell kultur syftar dock inte i första hand till att kommunicera. Det rumsliga mediebegrepp jag arbetar med rör sig mellan två poler. Å ena sidan finns det materiella artefakter bakom vilka det återfanns en explicit ambition att kommunicera olika betydelser och budskap. Kring uppförandet av olika typer av monumentalkonst formulerade exempelvis politiska makthavare, arkitekter, statykommittéer och andra aktörer tydliga idéer om vilka budskap monumentet skulle kommunicera och hur det rent materiellt skulle utformas. Å andra sidan finns det materiella artefakter vars syften varit av en mer praktisk karaktär: en skola, en administrationsbyggnad, en militär fortifikation eller en bro. Dessa laddades förstås medvetet också med olika symboliska funktioner.⁴ Jag menar dock att även användningen och bruket styrt på vilket sätt de fungerat som rumsliga medier. Under Göteborgskravallerna i juni 2001 fick exempelvis Hvitfeldtska respektive Schillerska gymnasiet en stark betydelseladdning och associerades med innebörder de knappast hade haft en månad tidigare. Bron över floden Neretva i Bosnien fungerade under 1990-talets krig som en mångfasetterad symbol för kriget på Balkan; genom olika händelser och bruk laddades Mostarbron med andra och nya symboliska funktioner.⁵

Det rumsliga mediebegreppets två poler ska inte förstås som ömsesidigt uteslutande utan som ett sätt att synliggöra begreppets spännvidd och möjligheter. Det som intresserar mig är i första hand den andra polen, hur historiska bruk oavsett ursprungliga intentioner skapar mening.⁶ Att John Börjesons Geijer-staty i Uppsala en valborg, drygt 100 år efter att den avtäcktes 1888, skulle prydas med en färggrann dildo torde knappast ha funnits bland monumentivrarernas visioner, inte desto mindre är det ett bruk av statyn som är såväl aktivt och meningsskapande som laddat med könspolitiska budskap.⁷

Två exempel

I det följande står två exempel i fokus, dels monumentalarkitekturen i vitryska Minsk, dels en skans i värmländska Eda nära gränsen till Norge. Det dessa exempel har gemensamt – trots olikheterna – är att de tydligt visar hur bruk, praktiker och specifika aktörers ageranden gjort olika former av materiell kultur till kommunicerande medier. I geo-

grafisk och historisk forskning har rummets organisering och symboliska laddning uppmärksammats alltmer under de senaste decennierna. Uppförandet av monument och minnesmärken, men också olika typer av byggnader har ofta syftat till att formulera eller omformulera stadsrummets och i förlängningen nationens betydelser. De nationella enhetsverkens politiskt-symboliska agendor skrevs under 1800-talets andra hälft genom monumentalarkitekturens olika former successivt in i stadsrummet. Politiska systemskiften och revolutioner under 1900-talet fick också konsekvenser för uttolkningen och användningen av materiella artefakter.⁸

Detta har inte minst varit tydligt i de länder som uppstod efter Sovjetunionens upplösning i början av 1990-talet. I de flesta fall har det funnits en tydlig vilja att distansera sig från kommunisttiden, vilket resulterat i en omfattande förstörelse av den materiella kultur som på olika sätt högtidlighöll kommunismens och Sovjetstatens portalfigurer och seger i andra världskriget. I Minsk i Vitryssland återfinns dock intressanta exempel på hur man snarare omformulerat och återkopplat till det befintliga stadslandskapet på olika sätt. Detta ligger till grund för mitt val av detta exempel.

Historieförmedling och identitetsskapande är intimt förbundna med de materiella lämningar som finns kvar av det förflutna.⁹ I flera fall gjorde bruket av olika materiella artefakter att de laddades med kulturella betydelser redan i sin samtid. Den nya forskning som finns kring första världskrigets materiella kultur exemplifierar hur såväl olika artefakter som de stora slagfälten kan uttolkas som en mångdimensionell materiell kultur.¹⁰ Det som en gång var agrara landskap – åkrar och fält som ofta minde om en lång historia av jordbruk och det lilla agrarsamhällets stilla gång – mötte genom första världskriget de moderna industriella vapentechnologierna på det mest våldsamma sätt. Dessa landskap, som återfanns från belgiska kanalkusten ner till schweiziska gränsen, kom att genomkorsas av skyttegravar, taggtråd och minfält; giftgas sköljde fram och artillerield förvandlade marken till ett sterilt månlandskap.

Genom kriget skapades nya landskap, vilket ställde tidigare framställningsformer under förhandling.¹¹ Från kriget fram till våra dagar har dessa slagfält och de materiella spår kriget lämnade efter sig uttolkats på en rad olika sätt. ”Varierande men samtidigt uppfattningar av en plats kännetecknar kulturella landskap”, konstaterar antropologen

Nicholas Saunders.¹² Slagfälten utgör inte bara de platser där slag ägde rum utan också landskap vars topografi och materialitet genom olika aktörer blir föremål för ett pågående meningsskapande, som i sin tur får konsekvenser för uttolkningen, visualiseringen och betydelsen av rummet. Här spelar inte minst de pilgrimsfärder och den slagsfältsturism som ägt rum alltsedan krigets slut en central roll, samt alla de aktiviteter som kan knytas till dessa praktiker.¹³

Eda skans i Värmland nära norska gränsen är ett betydligt mindre dramatiskt exempel än monumenten, soldatgravarna och spåren av gamla skyttegravar vid Yprés, Somme eller Verdun. Likafullt utgör den ett av flera tydliga exempel på den svenska historiens spår av ofred. Lämningar av vad som en gång syftade till att fungera som potentiella försvarsanläggningar utgör ett intressant mediemateriellt kulturarv. Längs Sveriges gränser och landets kuster finns spåren av militära konflikter, alltifrån stormaktstidens stridigheter till 1900-talets kalla krig. Militärhistoriker har börjat kartlägga dessa spår, men fortfarande är studier som syftar till att relatera exempelvis bunkersystemen vid Skånes och Blekinges kuster och fortet i Vaxholm och Boden till mer generella frågeställningar tämligen ovanliga.¹⁴ Min analys av Eda skans visar ett möjligt tillvägagångssätt.

Den rumsliga vändningen

Oavsett om det rör sig om den kulturhistoriska medieforskningens rumsligt orienterade informella mediebegrepp, etnologins fenomenologiska intresse för platser eller historiskt orienterade forskares vilja att förstå den historiska organisationen av rum och plats, kan det växande intresset för varierande aspekter av rummet relateras till det senaste decenniets tal om ”the spatial turn”, eller ”den rumsliga vändningen”. Denna vändning kan ses som en del i den övergripande nyorientering som ägt rum inom human- och samhällsvetenskaperna från framför allt slutet av 1980-talet och framåt och som brukar sammanfattas i termer av ”den språkliga” eller ”den kulturella vändningen”.¹⁵ Innan jag diskuterar mina exempel ska jag behandla den teoretiska grundsyn som kommer till uttryck i olika rumsligt orienterade perspektiv.

Denis Cosgrove påtalar att under moderniteten förblev synen på rummet, i såväl teori som praktik, cartesiansk och absolut. Rum, liksom tid, behandlades som ett objektivet fenomen som existerade obe-

roende av dess innehåll. Den rumsliga vändningen handlar om att ifrågasätta detta förhållande. Rummet ses sålunda inte längre som något absolut, som står utanför historiska sammanhang, utan som sammanvävt med de objekt och processer varigenom det konstrueras och observeras.¹⁶ ”Geografiska ’platser’ behandlas idag som ett exempel på processer snarare än som något ontologiskt givet.”¹⁷ För att konkretisera och synliggöra rummets historiska föränderlighet diskuterar Cosgrove hur ordet landskap formulerats på olika europeiska språk.

Det tyska ordet *Landschaft* och dess motsvarigheter i skandinaviska språk används fortfarande för att beskriva administrativa områden i delar av nordvästra Europa, bland annat i dansk-tyska Schleswig-Holstein. För att förstå hur ordet använts i detta sammanhang måste naturen i dessa låglänta områden tas i beaktande: sumpmarker, hedar och kustnära öar. I dessa tämligen fattiga områden, förhållandevis ointressanta för centralmakten, signalerade beteckningen *Landschaften* en viss föreställning om samhällelig organisation snarare än ett territorium av en bestämd storlek. De sceniska aspekter som de flesta idag kopplar till landskap var inte alls en del av det tyska ordet.¹⁸

Detta bruk av ordet står i en tydlig kontrast till engelskans *landscape*. Ordet började användas i England vid 1600-talets början och betecknade då en viss typ av målningar. Landskapsmålningar var en genre som importerades från Holland, och de blev speciellt populära bland godsägare som ville framställa sina nyligen konsoliderade egendomar. Landskapsmåleriet utgjorde på så vis en central del av mönstringen och kartläggningen av större egendomar, och många av konstnärerna var också kartritare. Vad som först var ett sätt att framställa rummet på blev efterhand en möjlighet att beteckna faktiska fysiska rum. De beskrevs som landskap och betraktades med den distanserade och estetiserande blick som hade uppövats genom målningar och kartor.¹⁹ Landskapsmålningar och kartor blev redskap genom vilka en viss idé om rummet kunde medieras, men också strukturerande strategier för hur rummet samtidigt kunde betraktas.²⁰

På detta sätt visar Cosgrove hur historiskt orienterade geografer betonat att rummets betydelser måste förstås i relation till samhälleliga och kulturella sammanhang. Den teoretiska nyorientering den rumsliga vändningen innebär formuleras av Cosgrove med följande ord: ”*Landschaft* förstås bäst i relativa och inte i absoluta termer.”²¹ Inom medie- och kommunikationsvetenskapen har den rumsliga vändning-

en presenterats i bland annat antologin *Geographies of communication* från 2006. Redaktörerna Jesper Falkheimer och André Jansson positionerar sig i ett tidigt 2000-tal präglad av globalisering och digitala medieteknologier. Inomvetenskapligt och teoretiskt argumenterar de för att existerande teorier, metoder och begrepp inte erbjuder erforderliga verktyg för att analysera samtidens mediesituation. Samtidens rörlighet både beträffande människor, medier, kultur och samhälle samt otillfredsställande vetenskapliga redskap påkallar en rums-
lig vändning inom mediestudier.²²

Falkheimer och Jansson lyfter fram begränsningarna i två modeller som tidigare haft ett stort inflytande inom medie- och kommunikationsvetenskapen. Transmissionsmodellen, som i hög grad liknar det som inom vetenskaps- och teknikhistoria kallats den linjära spridningsmodellen, behandlade vem som sagt vad till vilka, genom vilken kanal det skett och med vilken effekt.²³ Här fokuserades användningen och effekterna av olika typer av medierade budskap. Dessa budskap gjordes också till isolerade variabler som var och en kunde studeras utan att ta andra faktorer i beaktande. Författarna konstaterar att transmissionsmodellen gjorde en tydlig åtskillnad mellan text och kontext, mellan en aktiv sändare och en betydligt mer passiv mottagare.²⁴ Den andra modellen kallar de den rituella. Det som här står i fokus är snarare hur kulturella och sociala mönster reproduceras i olika kontexter, snarare än vad olika texter betyder. Kommunikationens sammanhang har varit det väsentliga. Modellen har dock visat sig problematisk när forskare velat förklara hur kommunikationens olika former *också* bidrar till att producera de sammanhang i vilka de återfinns.²⁵

Liksom Cosgrove konstaterar Falkheimer och Jansson att rummet inte längre ses som något givet utan som en förhandlingsbar och medierad struktur. En av deras huvudfrågor är: ”vilken *betydelse* har medieproduktion, representation och konsumtion i skapandet av olika rum?”²⁶ Studiet av hur olika typer av kommunikation producerar rumslighet och hur varierande former av rumslighet producerar kommunikation gör att den åtskillnad som tidigare gjorts mellan text och kontext inte längre framstår som hållbar. Även om utgångspunkterna, exemplen och anförd litteratur är olika betonar såväl Cosgrove som Falkheimer och Jansson att rummet inte bör tas som något givet utan som skapat i ett ömsesidigt växelspel genom begrepp och medi-

ala praktiker; detta vare sig det rör sig om engelskt landskapsmåleri under 1600-talet eller 2000-talets kommunikationsteknologier. Dessa praktiker är i sin tur tätt sammanvävda med samhällliga och historiska processer.²⁷ Den teoretiska konsekvensen av detta resonemang blir att rummet liksom olika medialiseringar av detsamma görs till möjliga studieobjekt. I detta sammanhang utgör den kulturhistoriska medieforskningens breda mediebegrepp ett analytiskt verktyg för att analysera rum och rumsliga medieformer som använts på olika sätt för att mediera budskap eller berättelser. Hur detta gått till i Minsk efter Sovjetunionens fall utgör nästa steg i min diskussion.

Vitryska identiteter: Rummet berättar

Enligt Anna Brzozowska har produktionen av vitrysk identitet efter sovjetsystemets kollaps påverkats av landets geopolitiska position mellan två religioner (ortodoxi och katolicism) och två gamla nationer (Polen och Ukraina) och deras respektive språk.²⁸ Vitryssarna har dragits österut, mot en rysk identifikation, eller västerut, mot en centraleuropeisk.

Brzozowska argumenterar för att det finns två nyckelberättelser som har strukturerat formulerandet av dessa identifikationer: en post-sovjetisk berättelse och en demokratiskt-nationell. I den första sammanfaller den vitryska historien med införandet av kommunismen: Vitrysslands politiska födelse knyts till skapandet av den vitryska republiken i Sovjetunionen. Den postsovjetiska berättelsen omfattas av Alexander Lukashenko som styr land sedan 1994. Inom den demokratiskt-nationella berättelsen betraktas vitryssarna som ett gammalt folk med en lång historia. Här ses Vitryssland som en bro mellan öst och väst. Landet framställs som Europas yttersta utpost mot öster. Genom att stoppa mongolernas invasion på 1100-talet bevarade vitryssarna Europas "renhet". I ljuset av detta storslagna förflutna blir sovjettiden till en period av skam och förfall.²⁹

För att inskräpa respektive berättelse har olika aktörer försökt skriva in sin "sanning" i det fysiska rummet. Materiella artefakter används som ett slags "objektiva" bevis för att legitimera ett visst budskap. En explicit återkoppling till den monumentala arkitekturen i Minsk blir ett bevis för kraften i det sovjetiska civilisationsprojektet. Staden har präglats av modernism och rysk konstruktivism, stilar som inskräper

det nya i den vitryska historien. Dessa fungerar som en rumslig materiell manifestation av den postsovjetiska berättelse som högtidligt håller Sovjetunionen och skapandet av den vitryska republiken.³⁰

För många av dagens vitryssar berättar den monumentala arkitekturen om en förlorad storhet och en tid då de var en del av ett mäktigt imperium, något som skiljer Vitryssland från hur fysiska lämningar från sovjettiden uttolkats i exempelvis de baltiska länderna. Den materiella kontinuiteten från en sovjetisk förflutenhet blir tydlig i Minsk tunnelbana som innehåller marmorbyster av Lenin, genom statyer som i andra forna östländer sprängdes bort för flera år sedan och genom gatunamn. En uppskattning ger vid handen att endast en procent av platser och gator har bytt namn. En återkommande kommentar om Minsk är enligt Brzozowska att staden är ren och präglad av ordning och säkerhet. Flera av byggnaderna i stadens centrum har också renoverats, även detta ett sätt att symboliskt och materiellt inskräpa Lukashenkos budskap att han och hans parti skapar ordning. Idén om ordning vävs samman med byggnadernas storlek som därigenom framställer den enskilda människans svaghet, betydelselöshet och behov av ett starkt ledarskap.³¹

Återkopplingen och renoveringen av dessa byggnader utgör ett slags återvändande till och en betydelseladdning av en redan befintlig stadsmiljö. Byggnader tillsammans med byster, monument och välskötta gator gör sammantaget delar av Minsk till ett kommunicerande medium. Här vävs fysiska manifestationer (byggnader, byster och monument) och stadsrummets organisation (välskötta och rena gator) samman med den dominerande politikens berättelse och används därigenom som symboliska verktyg för att skapa legitimitet för denna berättelse.

Skansen i skogen: Ett mediemateriellt kulturarv

Utanför det lilla samhället Eda i Värmland, nära norska gränsen, ligger en skans. Den uppfördes som en fältbefästning under andra hälften av 1600-talet, som en del av gränsförsvaret mot Danmark-Norge.³² Den blev riksbefästning efter Karl XII:s krig, utvidgades åren 1808 till 1809 och demolerades efter att Norge ingått i union med Sverige 1814. Skansen restaurerades under andra världskriget och återinvigdes 1949 som ett historiskt minnesmärke.³³ Eda skans utgör ett tydligt exempel på den svenska militär- och krigshistoriens materiella kultur. Den som besö-

ker skansen slås av de varierande medieformer från olika tidpunkter som rumsligen kommunicerar platsens betydelser, såväl konkret som symboliskt.³⁴

Bredvid den grusväg som leder upp till skansen återfinns en minnessten, uppförd 1814. Inhugget i stenen deklarerar att dess syfte var att högtidlighålla den nya dynastin och att den restes av ett "fritt och Tacksamt Folk till Minne af Förenings Året 1814". Då unionen upprättades efter det som brukar benämnas Sveriges sista krig blir minnesstenen ett sätt att formulera en endräkt som med stor säkerhet knappast var en realitet i samtiden. Uppförandet kan också knytas till skansens raserande

som ägde rum vid ungefär samma tidpunkt.³⁵ I relation till detta kan ett ytterligare syfte ha varit att framställa att en tid av fred och samförstånd stundade, något som blev tydligt just i gränsområdet mellan de förenade rikena. Det som minde om krig och ofredsår revs, och det som berättade om en ny ätt och en stundande fredlig tid fick ta plats istället. Allt detta manifesterades rumsligen och materiellt genom skansens raserande och minnesstenens uppförande.

Vid parkeringsplatsen framför skansen är ytterligare en minnessten rest. Den är av ett senare datum och den mörka texten är enkel: "Eda skans till minnet av de svenska och norska män som här kämpat och fallit restes denna sten 1954".³⁶ Mellan minnesstenen från 1814 och denna sten har en union både ingåtts och fredligen upplösts, två världskrig har ägt rum och under 1950-talet var Norge och Sverige i färd med att bygga en identitet som norra Europas välfärdsdemokratier.³⁷ De forna stridigheterna blev i detta sammanhang möjliga att lyfta fram och erkänna. Detta grundade sig inte minst på samarbetet under andra världskriget, som sedan dess har problematiseras, men

Minnesstenen från 1954 var en av de medieformer som rumsligen kommunicerade skansens olika betydelser.
Foto: Magnus Rodell.

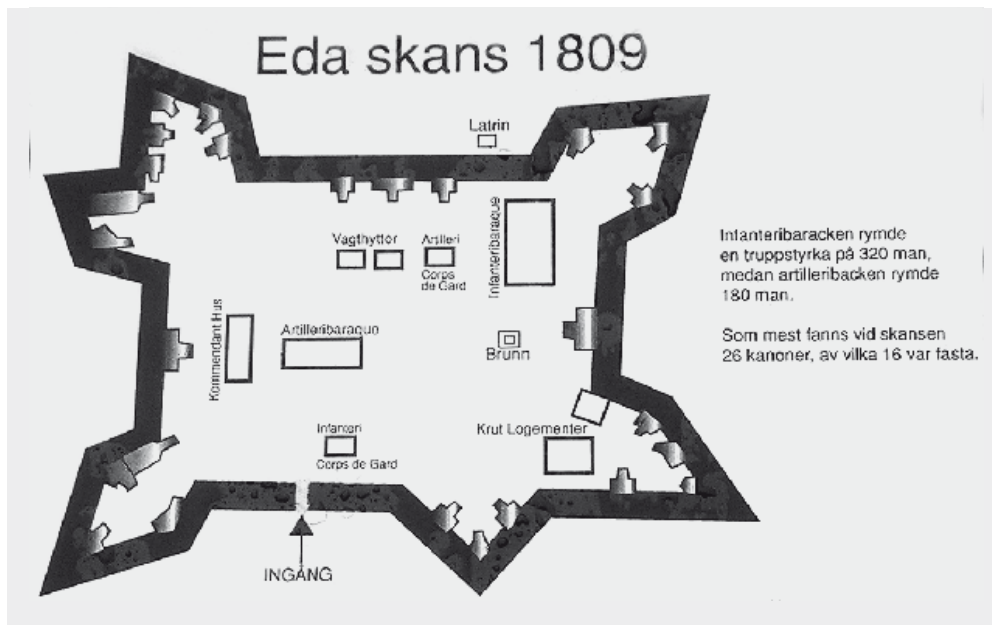

Bataljframställningen berättar om den krigiska historia som utspelat sig i de norsk-svenska gränsområdena. Foto: Magnus Rodell.

som på 1950-talet var en del av den officiella svensk-norska politiska kulturen.³⁸

Stenen från 1814 tillkom direkt efter de korta sammandrabbningarna mellan Norge och Sverige samma år. Bara några år tidigare, 1808 och 1809, utspelade sig stridigheter i det norsk-svenska gränsområdet, och från Värmland utgick också den västra fördelningen som marscherade mot Stockholm våren 1809 för att avsätta kungen. Historien om dessa strider levde 1814 fortfarande i minnet hos dem som deltog i dem. År 1954 var detta historia, generationer hade levt och gått hädan, och skansen hade genom restaureringen gjorts till en institutionaliserad del av ett svenskt minneslandskap. De båda minnesstenarna interagerar med skansen på olika sätt. Som medieformer ger de rummet olika laddning beroende på vilken av dem betraktaren utgår ifrån. Sammantaget visar de hur uttolkningen av skansen och gränsrummet skiftat genom historien.

En bit till vänster om minnesstenen från 1954 finns en informationstavla som består av en text och en målning. I texten beskrivs skansens historia tämligen utförligt: alltifrån 1640-talets stridigheter i Dalsland och Värmland och hur dessa synliggjorde bristerna i det västra gräns-

Planritningen informerar om hur skansen var organiserad, dess bestyckning och de trupper som var förlagda där orosåret 1809. Foto: Magnus Rodell.

försvaret till 1949 då skansen återinvigdes. Bataljframställningen är från någon av det förflutnas konflikter och betraktaren förflyttas till den pågående stridens nu. Framställningen syftar till att ge besökaren en känsla för den dramatik som har utspelats på platsen. Inne i själva skansen återfinns ytterligare rumsliga medieformer. Först följer en enkel planritning över hur skansen var organiserad 1809, och precis efter ingången en kvadratisk sten med en avgjutning av hur skansen såg ut detta år. Inne i själva skansen får besökaren omedelbart en känsla för eldställningarna då kanoner är utplacerade för att markera dem. Trallar har dessutom lagts ut så att besökarna lättare ska kunna röra sig inne i skansen. Om kanonerna informerar en skylt på tre språk: svenska, engelska och tyska. Skyltarnas text vittnar om den resa kanonerna gjort, från tillverkningen till deras nuvarande museala funktion.

Flera av informationsskyltarna i skansen tillkom i samband med att hundraårsmarkeringen av unionsupplösningen högtidlighölls 2005. Skansen som plats och symboliskt gränssrum laddades i detta sammanhang med nya innebörder som återigen fäste uppmärksamheten på vad som här en gång utspelats. Informationsskyltarna blev också ett sätt att mediera skansen som en del av jubileumskulturen kring hundraårsmarkeringen; en jubileumskultur där teman som fred och samver-

Kanonernas utplacering markerar eldställningarna. Deras närvaro medierar tillsammans med bataljframställningen de ofredsår som hör till det förflutna. Foto: Magnus Rodell.

kan var ständigt återkommande, inte minst i Sverige.³⁹ Skyltarna minde ännu en gång om det krigiska förflutna som de norska och svenska samhällena lämnade bakom sig i takt med att välfärdsdemokratierna växte fram, för Norges del framför allt efter andra världskriget.

Att skansen på detta sätt knöts till jubileet 2005 gjorde att den trots sitt ursprungliga militära syfte framställdes som en del av en nordisk fredskultur. Detta intryck förstärks av en tredje minnessten som återfinns vid skansens utgång. På den kan man läsa vilka år skansen var bemannad. Årtalen synliggör 150 år av ofred, men inskräper liksom stenen från 1954 att kriget för Sveriges del tillhör den historia det moderna nationsbygget under 1900-talets gång successivt fjärmade sig ifrån.

Avslutning

I diskussionerna ovan har jag visat hur det breda mediebegreppet kan fungera i analysen av den rumslighet som skapas genom olika former av materiell kultur. Vidare menar jag att det är fruktbart att relatera detta breda mediebegrepp till den teoretiska nyorientering som kall-

las den rumsliga vändningen. Det rumsliga mediebegrepp som har varit utgångspunkten i mina diskussioner rör sig mellan två poler. Bakom en ryttarstaty eller andra former av monument finns en tydlig avsikt från olika aktörer att kommunicera; denna vilja utgör en explicit del av själva projektet. Byggnader, broar och fabrikslokaler uppfyller olika praktiska och symboliska syften. Jag har argumenterat för att också användningen och bruket avgör på vilket sätt olika materiella artefakter fungerar som rumsliga medier.

I städer runt om i Europa har det kalla krigets slut manifesterats på olika sätt. I öst har de nya nationerna ofta synliggjort sin självständighet genom att omforma och omgestalta stadsrummen. I Vitrysslands huvudstad Minsk har den ledande politikern Alexander Lukashenko dock snarare återknutit till Sovjettiden. Genom att använda byggnader, statyer och byster från mellankrigstiden och andra hälften av 1900-talet har han och hans kommunister strävat efter att ge politiken såväl materiell legitimitet som rumslig kontinuitet. Materiella artefakter i staden används som ”objektiva” bevis för att legitimera politiken. På detta sätt görs de till rumsliga medier.

När Eda skans uppfördes under 1600-talets andra hälft var målet att skapa en försvarsanläggning som skulle förbättra gränsförsvaret. Som sådan brukades den till och från fram till att den raserades 1814. Redan i egenskap av militär fortifikation medierade skansen vissa rumsliga betydelser: den utgjorde inte minst en materiell manifestation av den svenska stormaktens vilja att försvara sina gränser. Restaurationen under andra världskriget och det faktum att den återinvigdes 1949 – denna gång som ett historiskt minnesmärke – försköt betydelserna. Genom detta beslut gjordes skansen till ett explicit rumsligt medium vars institutionaliserade syfte var att kommunicera vissa delar av den svenska historien och samtiden. I linje med Falkheimer och Jansson kan detta ses som en kommunikation varigenom rumslighet produceras och budskap och sammanhang vävs samman med materiella och symboliska processer.⁴⁰ Deras teoretiska utgångspunkter är intimt relaterade till det tidiga 2000-talets medieteknologier. Mina exempel visar att deras utgångspunkter går att applicera även på historiska material av rumslig karaktär.

Idag medierar de olika minnesartefakterna i skansen – minnestenarna, informationstavlan, bataljframställningen, skansöversikten, avgjutningen, kanonerna och informationsskyltarna – platsen och dess

historia på olika sätt. De fungerar som rumsliga medieformer som laddar skansen med varierande historiska innebörder. Analysen av detta minnesmärke och dess medieformer gör det möjligt att avtäckta olika historiska lager vilka ger rummet skiftande innebörder.

Genom att använda det rumsliga mediebegreppet som ett verktyg kan man studera den arkitektur och de byggnadsverk som tornar upp sig i Minsk eller de minnesstenar och informationstavlor som möter besökaren vid Eda skans. Vad dessa exempel så tydligt visar är att den materiella kulturen och rummets betydelse är oupplösligt sammanvävda med de historiska processer som omger dem. Den materiella kulturen används på varierande sätt av olika aktörer för att kommunicera berättelser och budskap. År 1814 representerade minnesstenen uppförd i närheten av Eda skans den nya dynastin och att tiderna av ofred mellan Norge och Sverige var förbi. Nästan 200 år senare vävdes dess krigiska historia samman med hundraårsmarkeringens retoriska refränger om de skandinaviska ländernas fredstradition.

När relationerna mellan historiskt situerad rumslighet, medieformer och materiell kultur studeras möts flera forskningsområden. I mina diskussioner har inspiration hämtas från forskning kring historieförmedling, kulturhistorisk medieforskning, antropologi, kulturgeografi, medie- och kommunikationsvetenskap och historia. Fältet medier och materiell kultur innebär stora möjligheter och nödvändiga disciplinöverskridanden.

NOTER

1. Se exempelvis Stuart Semmel, "Reading the tangible past: British tourism, collecting, and memory after Waterloo", *Representations*, nr 69, 2000, 9–37; Jim Weeks, *Gettysburg: Memory, market, and an American shrine* (Princeton: Princeton University Press, 2003) och David W. Lloyd, *Battlefield tourism: Pilgrimage and the commemoration of the Great War in Britain, Australia, and Canada, 1919–1939* (Oxford: Berg, 1998).
2. Se exempelvis Peter Aronsson, *Historiebruk: Att använda det förflutna* (Lund: Studentlitteratur, 2004), 140f, 228, och Carina Renander, "Jan Guillous historiska romanserie i svensk historiekultur 1998–2005", *Historieforskning*

- på nya vägar*, red. Klas-Göran Karlsson, Eva Helen Ulvros & Ulf Zander (Lund: Nordic Academic Press, 2006), 135–148.
3. En ambition att bredda perspektivet återfinns i Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars, red., *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen* (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2006). Studier där ett bredare mediebegrepp används och ett syfte är att studera specifikt situerade medielandskap utgörs av exempelvis Pelle Snickars, ”Storstrejken 1909: En mediehistoria”, *Medier & politik: Om arbetarrörelsens mediestrategier under 1900-talet*, red. Mats Jönsson & Snickars (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2007), och Magnus Rodell, ”Fallna soldater och fortifikationer i vildmarken: Det ryska hotet och medielandskapet kring 1900”, *Berättande i olika medier*, red. Leif Dahlberg & Pelle Snickars (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008).
 4. Skolhusets arkitektoniska och formmässiga betydelser i ett historiskt perspektiv undersöks i Hjördis Kristenson, *Skolhuset: Idé och form* (Lund: Signum, 2005).
 5. För en utförligare analys se Magnus Rodell, ”Stari Most: Historien, förstörelsen, återinvigningen”, *Valör*, nr 1, 2008, 14–23.
 6. Jämför Magnus Rodell, ”Från gotländska bunkrar till bosniska broar: En reflektion över materiell kultur och monument”, *Minnesmärken: Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, red. Jonas Frykman & Billy Ehn (Stockholm: Carlssons, 2007), 64ff.
 7. Könssymboliken kring Geijerstatyn har behandlats av bland andra Anna Sofia Lundgren, ”Monument, makt och kön”, *Rig: Kulturhistorisk tidskrift*, nr 1, 2006, 4.
 8. Se exempelvis David Atkinson & Denis Cosgrove, ”Urban rhetoric and embodied identities: City, nation, and empire at the Vittorio Emanuele II monument in Rome, 1870–1945”, *Annales of the Association of American Geographers*, vol. 88, nr 1, 1998; Karen E. Till, ”Staging the past: Landscape designs, cultural identity and *Erinnerungspolitik* at Berlin’s *Neue Wache*”, *Ecumene*, vol. 6, nr 3, 1999; och Benjamin Forest & Juliet Johnson, ”Unraveling the threads of history: Soviet-era monuments and Post-Soviet national identity in Moscow”, *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 92, nr 3, 2002.
 9. Se exempelvis Kyrre Kverndokk, *Pilegrim, turist og elev: Norske skoleturer til døds- og konsentrationsleirer* (Linköping: Univ., 2007); Magnus Rodell, ”Monuments as the places of memory”, *Memory work: The theory and practice of memory*, red. Andreas Kitzmann, Conny Mithander & John Sund-

- holm (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005), 113ff, 118–121; Kristian Gerner, ”Historien på plats”, *Historien är nu: En introduktion till historievetenskapen*, red. Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (Lund: Studentlitteratur, 2004), 165–184.
10. Se exempelvis Nicholas J. Saunders, red., *Matters of conflict: Material culture, memory and the First World War* (London/New York: Routledge, 2004), och särskilt Anette Beckers bidrag, ”Art, material life and disaster: Civilian and military prisoners of war”, 26–33.
 11. Peter Englund har träffande diskuterat hur krigets ler- och gyttjelandskap gjorde att en generation konstnärer fick ompröva sitt sätt att avbilda såväl landskap som militära slag. Se dens., *Brev från nollpunkten: Historiska essäer* (Stockholm: Atlantis, 1996), 13–50.
 12. Nicholas J. Saunders ”Material culture and conflict: The Great War, 1914–2003”, *Matters of conflict*, red. Saunders, 7f.
 13. Se exempelvis Lloyd, *Battlefield tourism*.
 14. För en kortare diskussion kring hur olika inslag i den svenska militär- och krigshistoriens materiella kultur skulle kunna studeras se Magnus Rodell, ”Från gotländska bunkrar till bosniska broar”, 70–74.
 15. För en diskussion av den kulturella vändningen, se Anders Ekström, ”Den falska återkomsten: Om gammal och ny kulturhistoria”, *Kulturella perspektiv*, nr 4, 2005.
 16. Den amerikanske geografen Edward W. Soja formulerar liknande ståndpunkter i *Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory* (London/New York: Verso, 1989), 25.
 17. Denis Cosgrove, ”Landscape and Landschaft: Lecture delivered at the ’Spatial turn in history’ symposium, German Historical Institute, February 19, 2004”, *GHI Bulletin*, nr 35, 2004, 59. (Artikelns översättningar är författarens.)
 18. *Ibid.*, 60.
 19. *Ibid.*, 61f.
 20. Se också Kenneth Olwig, *Landscape, nature and the body politic: From Britain’s renaissance to America’s new world* (Madison: University of Wisconsin Press, 2002) som Cosgrove i hög grad bygger sin diskussion på.
 21. Cosgrove, 61.
 22. Jesper Falkheimer & André Jansson, red., *Geographies of communication: The spatial turn in media studies* (Göteborg: Nordicom, 2006), 12f.
 23. För en diskussion av den linjära spridningsmodellen se exempelvis Anders Houltz, *Teknikens tempel: Modernitet och industriarv på Göteborgsutställning-*

- en 1923 (Hedemora: Gidlunds, 2003), 28f, och Anders Ekström, "Vetenskaperna, medierna, publikerna", *Den mediala vetenskapen*, red. Ekström (Nora: Nya Doxa, 2004), 15f.
24. Falkheimer & Jansson, 13.
 25. Ibid., 14f.
 26. Ibid., 16, 19.
 27. Se även Niels Kayser Nielsen, "Monument på väg: Kulturarvet i bruk och identitetens topografering", *Minnesmärken*, red. Frykman & Ehn, 142-165.
 28. Anna Brzozowska, "Narrative encounters: Competitive projects of nation building in borderlands", *History, language and society in the borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*, red. Barbara Törnquist-Plewa (Malmö: Sekel bokförlag, 2006), 16.
 29. Ibid., 17f. Formeringen av en vitrysk identitet behandlas även av Andrew Wilson, "National history and national identity in Ukraine and Belarus", *Nation-building in the Post-Soviet borderlands: The politics of national identities*, red. Graham Smith m.fl. (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 23-47. Rummets symboliska betydelser analyseras av geografen Andrew H. Dawson, "From glittering icon to...", *The Geographical Journal*, vol. 165, nr 2, 1999, 154-160, som diskuterar kulturpalatset i Warszawa och Lenins stålindustrier i Krakow och undersöker den betydelse dessa hade när de uppfördes och hur de laddats med nya innebörder efter Sovjetsystemets kollaps.
 30. Brzozowska, 18f.
 31. Ibid., 19.
 32. För en översiktlig orientering i den oroliga gränssituationen under 1500- och 1600-talen se Sixten Samuelsson, "Värmlands historia", *En bok om Värmland av värmlänningar*, H. H. Hildebrandsson & Sixten Samuelsson (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1917), 210-225.
 33. Se Börje Furtenbach, *Eda skansar: Värmlands gränsförsvär genom tiderna* (Stockholm: Hörsta, 1956), 65f, 135, 173-183, 211-217. Om uppförandet av Eda skans se också Samuelsson, 221. Initiativet att göra om Eda skans till ett historiskt minnesmärke kom från hembygdsföreningen, se Furtenbach, 214.
 34. Det följande bygger på ett besök i maj 2005.
 35. Furtenbach, 212.
 36. Ibid., 220.
 37. Denna process behandlas utförligt av Francis Sejersted, *Socialdemokratins tidsålder: Sverige och Norge under 1900-talet* (Nora: Nya Doxa, 2005).

38. Detta blev tydligt inte minst i samband med att ett fredsmonument invigdes i Karlstad 23/9 1955, på 50-årsdagen av unionens fredliga upplösning. Se Magnus Rodell, *Det brutna svärdet: Minne, monument och unionsupplösning* (Karlstad: Univ., 2005), 32–37.
39. Se Kyrre Kverndokk, ”Minne, monument och jubileum: Fredsmotivets uttrycksformer under hundraårsfirandet av unionsupplösningen”, *Minnesmärken*, red. Frykman & Ehn, 261–273.
40. Jansson & Falkheimer, 17.